

ЛИТВИНЕНКО І.С.,

кандидат психологічних наук, доцент
кафедра психології,

Миколаївський національний
університет ім. В.О. Сухомлинського,
м. Миколаїв, Україна

ХОТЄНОВ І. М.,

аспірант, кафедра педагогіки, психології
й освітнього менеджменту,

Херсонський державний університет,
м. Херсон, Україна

ПРОФЕСІЙНА ПІДГОТОВКА СТУДЕНТІВ-ПСИХОЛОГІВ ДО РОБОТИ З ДІТЬМИ ВІЙНИ

У статті розглядається проблема професійної підготовки майбутніх психологів до роботи з молодшими школярами, які пережили психотравмуючу ситуацію, пов'язану із військовими діями на Сході країни, і переселилися до безпечних регіонів з батьками. Розглядається стан підготовки студентів-психологів для роботи з таким контингентом школярів, висвітлені "слабкі" місця у навчальному процесі. Представлені шляхи вдосконалення професійної підготовки майбутніх психологів з акцентом на практико-орієнтоване навчання, враховуючи умови, в яких функціонує українська держава, запиту суспільства, системи освіти, зокрема початкової.

Ключові слова: діти війни, психотравма, дитинство, молодший школяр, психологічна допомога, життєва ситуація, професійна підготовка, майбутні психологи, навчальний процес, ситуативні методи, посттравматичний стрес.

In the article time is discussed the problem of professional training of future psychologists for work with junior school children who have outlived a psychotraumatic situation. This situation concerns the fights in the East of the country and the children have moved to safer regions with their parents. There is examined category of school children, there are found some "weak" section in the educational process. There are presented the ways of the improvement of the professional training of future psychologists with the accent on the practically orientated study considering the conditions in which the state of Ukraine, the defense of the society, the system of education, especially the system of primary school, are functioning.

Key words: children of war, psychotrauma, childhood, junior school child, forced migrants, psychological help, life situation, professional training, future psychologists, educational process, war, post- traumatic stress

В статье рассматривается проблема профессиональной подготовки будущих психологов для работы с младшими школьниками, которые пережили психотравмирующую ситуацию связанную с военными действиями на Востоке страны, и переехали в безопасные регионы с родителями. Рассматривается состояние подготовки студентов-психологов для работы с таким контингентом школьников, освещены «слабые» места в учебном процессе. Представлены пути усовершенствования профессиональной подготовки будущих психологов с акцентом на практико-ориентированное обучение, учитывая условия, а которых функционирует украинское государство, потребности общества, системы образования, в частности начального.

Ключевые слова: *дети войны, война, психотравма, детство, младший школьник, психологическая помощь, жизненная ситуация, профессиональная подготовка, будущие психологи, учебный процесс, ситуативные методы, посттравматический стресс.*

Україна сьогодні переживає дуже складні часи, враховуючи надскладні перехідні умови нашої держави на новий якісний рівень розвитку - європейський, коли практично одночасно здійснюються економічні, освітні, державні, національні перетворення, коли революційні демократичні досягнення супроводжуються величезними економічними витратами. Ускладнюється цей процесі подіями на сході країни, які за своїм акустичним складом звучать в мінорній тональності - бойові дії. Держава практично знаходиться в стані війни, яка, образно кажучи, як снайпер влучила в саме серце українського народу, кожній людині і, що нажахливіше - дітям східного регіону (діти - одна з найнезахищеніших, найвразливіших категорій населення), які знаходяться у першому (дошкільному) і другому (молодшому шкільному і періодах свого Дитинства, а значить, які тільки-но «стають на крило» у своєму житті. Це час, коли відбувається становлення особистості, «позитивно-гармонійної Я - концепції» [16, с.182], світогляду, системи цінностей, вироблення власної точки зору на себе, світ, вибудовуються соціальні взаємини, розширюється словниковий запас слів тощо.

На жаль, в активний словниковий запас дітей із сходу країни входять слова просякнуті болем як у фізичному так і психологічному сенсах, витратами: «обстріли», «руйнування», «війна», «поранені», «загиблі», «вибухи» тощо. За кожним з цих слів стоять реальні картинки, звуки, запахи війни, які діти відчули на собі. Вони - діти війни! Страшне словосполучення сьогодні «оживає» і складається враження, що історія відмотала свою плівку назад і ми переживаємо події сорокових років минулого століття. Це означає, що нами - ДОРΟΣЛИМИ, забирається право дитини на щасливе дитинство! Іншими словами, порушується ціла низка важливих міжнародних,

державних документів про охорону дитинства, зміцнення його статусу в суспільстві. Основні їх положення відбито у Конвенції ООН про права дитини, Національній доктрині «Діти України», Національній доктрині розвитку освіти України у XXI столітті, Законах України «Про освіту», «Про охорону дитинства» та ін. Державна політика нашої країни одним із своїх пріоритетних завдань вбачає збереження та зміцнення здоров'я кожної підростаючої особистості, забезпечення психологічно «комфортних умов розвитку на всіх вікових сходинках Дитинства, від немовляти до випускника школи» [5, с.88].

На жаль, для українських дітей зі сходу країни, надто «рано оголюються таємниці життя, надто рано відкривається його темний бік» [8, с 46] - найстрашніший - війна, яка є надважкою психотравмуючою ситуацією, яка негативно впливає на весь подальший хід психічного розвитку дитини, її життя в цілому, суттєво порушує здоров'я (усі складові), позитивне сприйняття реальності, світу, себе в ньому.

Так, ми сьогодні змушені констатувати жахливий факт - діти стали свідками війни. Це означає існування в державі дітей війни - складного соціально-психологічного явища, які пережили тяжку психотравму, наслідки якої проявляються в різних сферах їхнього функціонування: на емоційній, соматичній, поведінковій, когнітивній сферах. Це красномовно вказує в яких надскладних, драматичних умовах відбувається становлення «молодих пагонів» (А.М. Богуш) держави - нового молодого покоління.

Проблема впливу суспільних конфліктів на психіку дитини має сьогодні актуалізуватися в свідомості кожної дорослої людини, оскільки неспокій в країні триває, ситуація на Сході загострюється. Це означає, що українські діти східних регіонів потребують дієвого захисту. Деякі дорослі зважають, що цю тему можна було б оминати в розмові з дитиною з гуманістичних міркувань, оберігаючи її від негараздів, але наша позиція однозначна - треба обговорювати і гаку «пекучу» тему, адже діти все відчувають, переживають тривогу, страхи і найголовніше - виносять із кожної ситуації певний життєвий досвід.

Піклуючись про дітей із Сходу країни, Міністерство освіти і науки України видало лист від 12.06.2014 р. №1/9-310, щодо прийому до дошкільних навчальних закладів дітей, які прибули з Донецької та Луганської областей на постійне або тимчасове проживання до інших населених пунктів України. З огляду на сказане, місія дорослих - навчити дитину сприймати життя з позиції добра, правди, краси, любові, не дивлячись на пережите, його складність, часто драматичність, розвинути здатність до цілісного сприйняття світу, людей у єдності протилежностей (синергія, наприклад, добро-зло), розкрити, на доступному рівні, враховуючи індивідуальні характеристики дитини, сурову правду життя, оскільки «душа

людини схиляється, перш за все, перед правдою» [8, с.225], значення самопізнання, як творчого, цікавого процесу, який збагачує, розвиває потенціал людини, донести до свідомості зростаючої особистості думку про те, що особистість збагачується через власний життєвий досвід.

Зрозуміло, що без психологічної допомоги практикуючого психолога дитині не обійтися в силу свого віку, маленького життєвого досвіду. Сьогодні така освітня інституція, як загальноосвітня школа, для багатьох дітей - переселенців молодшого шкільного віку, які переїхали з батьками або дорослими, які ними опікуються, із зони бойових дій у безпечні регіони країни, може стати тим оазисом, де вони відчуватимуть себе психологічно захищеними, отримують відповіді на свої «непрості запитання» [7, с.18], якісну психологічну допомогу. І в цьому процесі «перша скрипка» - психолог школи (представник психологічної служби). Для дитини надто важливо, щоб був «хтось старший, мудрий, хто має багатий життєвий досвід, узяв на себе не тільки відповідальність за неї, не тільки турботу про її благо, радощі, а й про її хвилювання» [14, 270 с.], особливо у важкі періоди її життя. Сьогодні маємо невтішну статистику - 580 000 дітей постраждали через конфлікт на сході країни, а понад 230 000 дітей за своїм статусом є переселенцями, які залишили свої домівки і переїхали з батьками або тими, хто ними опікується, в безпечні регіони, сотні дітей отримали поранення і стали інвалідами! Варто зазначити, що на сьогодні в Україні офіційного статусу «діти війни» немає! На теперішній час, за статистикою, на Миколаївщині проживає понад 8.5 тис. вимушених внутрішніх переселенців. Серед них виокремлюються сім'ї, в яких виховуються діти молодшого шкільного віку. Це досить значна вікова група дітей, які навчаються у загальноосвітніх навчальних закладах міста та області.

Зрозуміло, що молодший школяр ще не спроможний подолати наслідки пережитого самотійно, а тому, для дитини таким старшим, мудрим дорослим, який візьме на себе відповідальність за її тривоги, страхи, хвилювання, забезпечить психологічно комфортні умови для розвитку, є практикуючий психолог школи. Саме він сьогодні є однією з центральних й необхідних фігур для усіх суб'єктів навчально-виховного процесу і особливо для наймолодших. Особливістю його роботи (як і вчителя початкових класів) на сьогодні, є те, що в одному класі навчаються діти, які зростали(-ють) в мирі і ті, хто не з чуток знають, що таке війна, це стикання з проблемами цієї категорії дітей (адаптація до нових умов проживання, навчання, навчитися повноцінно жити без руки, ноги або з протезом тощо). Від професіоналізму, компетентності психолога в цьому питанні, залежить наскільки швидко кожна дитина, яка пережила психотравмуючу ситуацію - війну, повернеться до нормального життя, відновиться її почуття безпеки, упорядкується картина світу. Саме він допоможе вчителю початкових класів ефективно

взаємодіяти з різним контингентом дітей, які навчаються в одному класі, з їхніми батьками. Саме він допоможе батькам - переселенцям розширити знання про реакції дітей на посттравматичний стрес тощо.

Як бачимо, сучасна українська школа (дошкільна освіта) висувають досить високі вимоги до психолога, його функціональних обов'язків (наприклад, психологічний супровід кризових періодів розвитку, психологічна допомога в кризовій ситуації тощо). Зрозуміло, що це напряду привертає увагу до професійної підготовки майбутніх психологів - практиків, які самовизначилися із своїм майбутнім місцем роботи - освітою (дошкільною, середньою) і які, як професіонали «народжуються» в стінах університету. Забезпечуючи освітні заклади психологічними кадрами, на виші покладено величезну відповідальність за якість їхньої професійної підготовки, відповідність викликам часу, потребам суспільства.

Свого часу, ще М. І. Пірогов наголошував, що саме університети відображають сучасне суспільство більш, ніж усі інші заклади, оскільки вони завжди є «найкращими барометрами суспільства». Таке порівняння університетів з барометром, вказує на те, що виші швидко, своєчасно, гнучко реагують на всі зміни, події, які відбуваються у суспільстві і задовольняють його потреби. Образно кажучи, університети і суспільство живуть одним - єдиним життям. Враховуючи актуальність вищезазначеної проблеми - надання психологічної допомоги молодшим школярам, які зазнали психологічної травми (війна), особливо потужно і владно звучить питання якісних змін у системі «людина - суспільство - професія». Відштовхуючись від останнього терміну, наголосимо, що сьогодні активно формується запит на нову генерацію психологів системи освіти, оскільки нові виклики диктують нові вимоги до цих професіоналів. Проте, дивлячись правді в очі, зазначимо, що сучасна система професійної підготовки психологів-практиків, не відповідає повною мірою, як словам М. І. Пірогова так і викликам часу, сьогоденню, вимогам роботодавців, суспільства. Аргументацією слугує наступне. Україна завжди цінувала, прагнула миру. Довгий час жила в мирі, а тому факультети психології, кафедри психології, які є випусковими, не готували практикуючих психологів до роботи з дітьми які постраждали у воєнному конфлікті. Проте, сьогодні, як ми вже зазначали, маємо величезну «армію» дітей війни. В результаті діючі практикуючі психологи, які працюють в такій соціальній практиці, як освіта, не готові до роботи з цією категорією дітей (молодшими школярами), до надання їм (їхнім батькам, які до речі, не переживали цих подій у своєму дитинстві) якісної психологічної допомоги.

Якщо проаналізувати навчальний план студентів - психологів, які зараз отримують психологічну освіту, то можна побачити цілу низку «слабких» ланок, з-поміж яких виокремимо, наприклад, такі:

- відмічається дефіцит практичної спрямованості в організації навчання на цей конкретний вид роботи - психологічна допомога дітям війни, що не відповідає значущості, нагальності цієї проблеми;
- недостатньо вивчаються наслідки посттравматичного стресу у прив'язці до вікових, індивідуальних особливостей дітей, кризових періодів їхнього розвитку;
- епізодично використовуються ситуативні методи навчання, моделювання життєвих ситуацій максимально наближених до реальних;
- недостатня увага приділяється практичним умінням розв'язувати проблемні ситуації. (Здатність розв'язувати ситуації, за словами І. Д. Бега, є «важливою професійною якістю, яка тією чи іншою мірою має виявлятися у всіх видах кваліфікованої праці») [1, с. 413];
- під час вивчення наслідків психотравми (зокрема. пов'язаною з війною), в практичній роботі з її подолання, дітям (молодший школяр) приділяється значно менше уваги ніж при вивченні, вирішенні цієї ж проблеми у дорослих;
- недостатньо вивчається іноземний досвід окресленої проблеми;
- бракує навчально-методичної літератури.

Наголосимо, що на сьогодні не вистачає розроблених конкретних програм, тренгнів, тематичних зустрічей як для практикуючих психологів так і для студентів - психологів, які мали б допомогти в роботі, навчанні. Більшість публікацій носить загальний характер.

Хоча, варто підкреслити, що вже з'являються цікаві, глибокі публікації, присвячені вивченню такого соціально-психологічного явища, як «діти війни», особливостям роботи з цією категорією [4], [6], [7], [11], [15], [17] та ін., що є суттєвою допомогою, як для практикуючих психологів так і для студентів психологів у їхньому професійному удосконаленні, професійному становленні.

З огляду на сказане, ми бачимо - сучасна соціальна практика - освіта (зокрема початкова), вимагає відповідних змін у системі навчання психологів, у модернізації структури, змісту та потужного навчально-методичного забезпечення, що в свою чергу, допоможе «озброїти» студентів психологів, а не тільки поглибленими теоретичними, знаннями, а й практичними уміннями, які допоможуть відновити у дитині почуття безпеки, довіру, відчуття психологічного комфорту, цілісну картину світу, сприйняття життя, людського життя, як найвищих цінностей.

Саме тому, питання підвищення якості професійної підготовки майбутніх психологів для системи освіти, з урахуванням тих умов, в яких зростають діти в сучасній Україні, наявності такої категорії дітей, як діти - переселенці (Донецька, Луганська обл.), є актуальним і нагальним, адже війна, як психотравмуюча ситуація(середозище руйнування, насильства, агресії)

формує особистість з певними вадами(викривлена картина світу, негативна «Я - концепція», труднощі емоційного розвитку, переживання емоційного відторгнення, почуття самотності, стресові стани, ворожість до оточуючих, відчай, паніка. утруднення адекватного сприйняття дійсності, правильно оцінити ситуацію тощо), що потребує вивчення цих проблем з подальшим їх розв'язанням і спрямованих на збереження, зміцнення здоров'я учнів. Головна роль в цьому відводиться психологічній службі установи освіти, тобто її представнику - практикуючому психологу.

Як бачимо, перед професорсько-викладацьким складом кафедр, які здійснюють підготовку психологів для освіти, стоїть надвідповідальне завдання - підготувати компетентних психологів «вищого пілотажу» які готові до надання ефективної психологічної допомоги молодшим школярам, які пережили таку психотравмуючу ситуацію, як війна.

Саме тому, пошук ефективних методів підготовки майбутніх психологів, які могли б надати психологічну допомогу молодшим школярам, які пережили психотравму - війну, у ситуаціях переживання ними гострих стресових ситуацій є необхідніші особливо актуальним.

Для кафедри психології факультету педагогіки та психології Миколаївського Національного університету імені В. О. Сухомлинського це завдання є пріоритетним, оскільки торкається дітей, а значить майбутнього. Студенти-випускники кафедри працюватимуть в школах міста та області, де навчаються діти війни (вимушені внутрішні переселенці із зони бойових дій), а значить повинні буду психологічно, професійно готовими до цього виду роботи. Враховуючи вищезазначені недоліки професійної підготовки студентів-психологів, ми розробили практичні кроки їх усунення.

Висвітливо деякі з них. Так, наприклад, під час вивчення навчальної дисципліни «Вікова та педагогічна психологія» (аудиторний час), ми додатково ввели кредит «Життєві ситуації в житті дітей дошкільного та молодшого шкільного віку». Мета - навчити студентів детально аналізувати ситуації (психотравмуючі), в яких опинилася дитина, за тих, чи інших обставин, вибудовувати глибинний діалог з нею (наприклад, розпитати саму дитину про симптоматику посттравматичного стресового розпаду, зрозуміло на доступному для неї рівні, пояснити їй, що її реакція на психотравму - нормальна реакція на пережите), покроковій роботі з психотравмою(точніше, з почуттями дитини) відповідно до віку, індивідуальності школяра, показати відмінності в роботі з дошкільнятами та молодшими школярами. У позанавчальний час, який є логічним продовженням навчального процесу, який має додатки вий могутній ресурс, ми організували роботу гуртка «Психологічні стожари» (організатор і керівник Литвиненко І. С.), в рамках якого студенти вивчають, обговорюють наукові праці, статті провідних зарубіжних та вітчизняних науковців (Т. М. Титаренко, Т. С. Кириленко, К.

Л. Мілютіна, О. П. Саннікова, С. І. Яковенко, А. Ален, С. Блум, Д. Джонсон та ін.), вивчають практичні нароби фахівців-практиків (О. Романчук, О. Попова, О. Залеська, Вільям Юль, Елін Хордвік та ін.), які присвячені вищезазначеній тематиці. Для самостійного опрацювання, студентам було запропоновано ознайомитися із навчально-методичним посібником «Підводні рифи життєвих ситуацій» [9]. кожна ситуація, яка представлена в посібнику розглядається таким чином:

1. Теоретична частина (теоретичні «стежки»),
2. Практична частина (практичні поради «як можна діяти», надання дитині психологічної допомоги).
3. Тематична додаткова література.

Посібник має практико-орієнтовний характер. Кожна ситуація обговорювалася, аналізувалася, розігрувалася студентами із зміною рольової позиції.

Для студентів-психологів, практикуючих психологів була написана програма «Знаю і розумію» [10]. Мета програми: розкрити алгоритм та прийоми роботи практикуючого психолога з дітьми молодшого шкільного віку, які знаходяться у складних життєвих ситуаціях, які пережили психотравмуючі ситуації.

Мета програми конкретизується у ряді основних завдань:

- створити індивідуальний «перехідний простір» (Д. Віннікотт) для кожної дитини з урахуванням її цілісної життєвої ситуації, індивідуально-психологічних особливостей, який є, образно кажучи, містком, який дозволить їй, за допомогою психолога школи, розуміти свій внутрішній світ - переживання, емоції, почуття та перейти від психологічної напруги, тривоги до психологічного комфортного стану, відчуття психологічної безпеки;
- розробити ігри, ігри-вправи, спрямовані на відновлення у дитини особистісної цілісності, створення цілісної суб'єктивної картини світу, становлення основ моральної за змістом та активної за формою позиції, розширення життєвого кругозору, формуванню ціннісних орієнтирів «від розуму до почуттів» (І. Д. Бех);
- культивувати специфічні для цього віку види діяльності та форми активності;
- навчити дитину моделювати та розв'язувати життєві ситуації, які тісно пов'язані з реальним життям, вибудовуючи позитивну установку на прийняття дійсності, розширювати та систематизувати уявлення, знання про власне «Я», життя, висловлювати та доводити власну точку зору, вербалізувати свої почуття;
- розкрити значення життєвого досвіду людини для її подальшого життя.

Одним з базових принципів програми є :

- діалогізм - «глибино-особистісний діалог» (І.Д. Бех) між дитиною та

дорослим, який ґрунтується на повазі, довірі, толерантності, емпатійності, який дозволяє встановити та зміцнити «живий» емоційний зв'язок з дитиною, підтримувати її мисленнєву активність, бачити, як доходить до свідомості дитини те, що детально обговорюється, як вона це сприймає, реагує, тобто отримати зворотний зв'язок. Це сприяє продуктивній спільній діяльності, зближенню ціннісно-смыслових позицій учасників діалогу;

- індивідуалізація (зворотний бік - гуманізм, це, так би мовити, дві сторони однієї медалі) - уміння дорослого віднаходити у кожній дитині, в цілісній дитячій індивідуальності значущі, суттєві, провідні властивості, які є стрижневим компонентом індивідуальності особистості (С. Ладивір), оскільки «люди не йдуть у своєму розвитку одним і тим же шляхом» (В.В. Зеньковський) - кожна людина по-своєму бачить, сприймає, думає. Саме тому, дорослому необхідно настроїтися на «тон струни кожної дитини, яка є у потаємному куточку її серця і яка звучить на свій лад» (В.О. Сухомлинський), щоб дитяче серце відгукнулося на його слово. Індивідуалізація означає, що загальні закони психічного розвитку проявляються у кожній дитині своєрідно і неповторно.

Теоретичні положення програми:

- «Особистість - це форма існування психіки людини, яка являє собою цілісність, здатну до саморозвитку, самовизнання, свідомої предметної діяльності і саморегуляції та має свій унікальний і неповторний внутрішній світ» (С. Д. Максименко);
- не кожна людина отримує психічну травму, переживаючи одні і ті ж самі події, саме тому є сенс говорити про «потенційно травмуючі події: є події, які для одних - порушення психічного здоров'я, важке, сильне переживання, трагедія, а для інших - звичайний перебіг подій, хід життя з певними проблемами, які можна спокійно вирішити» (Л.В. Трубіцина);
- реакція на складні, психотравмуючі життєві ситуації має надзвичайно широкий діапазон відреагування: від «негайного до відставленого на багато років і навіть десятиліть... і залежить, як правило, від того, яке суб'єктивне значення або смисл надає їй особистість», травматичний вплив може справити «будь-яка подія, яка викликає болюче почуття страху, жаху, сорому, нестерпний душевний біль, зрозуміло, від сприйнятливості людини залежить імовірність того, чи набуде ця подія характер травми» (З. Фройд);
- особистість повинна відреагувати на пережите, конкретну психотравмуючу ситуацію в достатній - індивідуальній для неї мірі, оскільки конкретний випадок завжди індивідуальний, як і кожна людина з її

суб'єктністю та неповторністю;

- практикуючий психолог у роботі з дитиною приймає темп, який задає сама дитина і не прагне прискорювати чи уповільнювати процес спілкування. Дитина має право на ситуацію мовчання, оскільки час (психотерапевтичний) належить саме їй (К. Роджерс. Клієнтоцентрована психотерапія);
- практикуючий психолог працює «не а ситуацією та її трансформацією, а з переживаннями, системою цінностей, ...станом» людини (О. Ф. Бондаренко).

Гасла програми:

- «Треба виховувати не дитину, а треба виховувати саме життя в дитині» (Ш. О. Амонашвілі);
- «Слід спершу задіяти свідомість дитини - достукатися до її розуму, а потім іти до почуттів» (І. Д. Бех).

Особливості планування роботи практичного психолога школи із молодими школярами, які потребують психологічної допомоги.

Груповим заходам (заняття підгрупами, ігри, театралізація, міні - тренінг, ігри - драматизацій тощо) повинна передувати індивідуальна робота з учнем, «глибинно-особистісний діалог» (І. Д. Бех). Саме тому, кожна висвітлена в програмі ситуація, в якій опинилася дитина, представлена, як низка індивідуальних зустрічей «віч-на-віч» з психологом, щоб дитина бачила, що в епіцентрі уваги - вона , її «Я», її почуття.

Зустрічі з психологом плануються два рази на тиждень тривалістю 45 хвилин кожна, які проводяться у позанавчальний час з обов'язковим урахуванням; стан здоров'я учня; навчального навантаження, щоб уникнути психоемоційного, фізичного перевантаження.

Ми навмисно уникаємо терміну «заняття» і використовуємо термін «зустріч», оскільки процес психологічної допомоги починається саме з зустрічі, яка є однією з ціннісних понять у сучасній гуманістичній та консультативній психології, яке прийшло в психологію з екзистенціалізму. (Сучасний учений О. Ф. Бондаренко розглядає важливу роль «зустрічі» в роботі практичного психолога з клієнтом). Кожна ситуація представлена наочно-схематично. Так, наприклад, аналіз ситуації включає: 1 блок - спресований теоретичний тематичний матеріал (схема). 2 блок - практичні кроки роботи з учнем. 3 блок - слова-дороговкази для дорослих суб'єктів навчально-виховного процесу, які допоможуть їм зробити практичні кроки на зустріч дитині, змінити своє ставлення, погляд на ситуацію. 4 блок - рекомендована література, окремо для батьків і педагога, враховуючи, що у вчителя, вже є повний запас психологічних знань.

Програма має практико-орієнтований характер. Спрямована на індивідуальну роботу з учнем. Назви ситуацій йдуть від першої особи - дитини. Так,

наприклад, аналізуючи ситуацію «А я й досі чую вибухи, стрілянину, бачу зруйновані будинки, свою вулицю! Я бачив ВІЙНУ! Страшно!» (автори Литвиненко І. С., Хотєнов І. М. [10, с.109]), ми із студентами детально обговорювали питання травматичної пам'яті (одна з причин розвитку посттравматичного стресового розладу (ПТСР) є пам'ять. Пам'ять - це добре організована система відтворення минулих подій). Акцентувалася увага студентів на тому, що механізм травматичної пам'яті необхідний для виживання індивіда, стає головною причиною посттравматичних розладів, викликає нав'язливі спогади (інтрузії), які складаються із сенсорних вражень, емоцій. В такій роботі згадували знання з загальної психології. Особлива увага приділялася розгляду такого поняття, як посттравматичний розлад, його наслідки для дитини, шляхи корекції тещо.

Програма «Знаю і розумію» впроваджена з школи міста та області, отримала схвалення педагогічних колективів, практикуючих психологів, обговорювалася на науково-практичному семінарі Будинку вчителя (Науково-методичний центр управління освіти міської ради), в якому активну участь брали студенти-психологи. Студенти-психологи є частими гостями в школах, де організують цікаві заходи із молодшими школярами, серед яких є діти із Сходу країни. Це дає можливість майбутнім психологам спостерігати, спілкуватись з цією категорією дітей, краще розуміти їхні емоції, «читати» поведінкові маркери тощо. Миколаївщина гостинно прийняла до своєї родини майже 8,5 тис. переселенців із сходу країни, де точаться бойові дії, серед яких є діти молодшого шкільного віку і які навчаються у початковій школі міста та області. Це означає, що на практикуючих психологів шкіл Миколаївщини покладена величезна відповідальність - повернути кожному таку дитину до нормального мирного життя, поновити її почуття безпеки (психологічної), віру в людей, добро, упорядкувати картину світу, показати - всі ми, в якому б регіоні країни не проживали - єдина сім'я, ми єдині і в радості, і в горі, ми єдині у всьому своєму розмаїтті, підкреслюючи, що діти і дорослі - єдина сім'я і в цьому наша сила!

В рамках роботи гуртка «Психологічні стожари», активно використовувався метод аналізу конкретних ситуацій. Лейтмотивом цієї роботи стали слова П. Я. Гальперіна, який наголошував: «В людському житті немає нічого більш складного, ніж правильно орієнтуватися в конкретній ситуації. Вивченням цієї ситуації і займається наука психологія» [3, с. 64].

Особливу увагу приділяли вивченню наукових праць, присвячених такому соціальному феномену, як ситуація (Л. С. Виготський, П. Я. Гальперін, Я. В. Васильєв, С. Д. Максименко, В. Г. Панок, Е. Г. Силяєва, І. М. Стариков, В. А. Семиченко, Н. В. Чепєва, Л. Росс, Р. Нісбетт та ін.).

Така робота поєднувалася з вивченням та обговоренням реакцій дітей, що

пережили психотравму, в тому числі і таку, як війна.

Спланована, організована та проведена таким чином робота, дозволяла кожному студенту сформувати активну, відповідальну позицію, як суб'єкта власної навчальної діяльності, розвинути професійні компетенції, практично підготуватися до цього конкретного виду діяльності, а значить бути психологічно готовим до роботи з молодшими школярами із Сходу країни.

Ще раз наголосимо, що для нас було важливим вибудувувати конструктивний діалог з кожним студентом таким чином, щоб це допомогло психологічно осмислити події, які вирують в країні і в які включені діти, тому що це є передумовою відповідального ставлення студентів до цього виду роботи з дитиною, адекватно реагувати на сучасні виклики, усвідомлення необхідності, важливості поглибленого вивчення впливу психотравми на зростаючу особистість - молодшого школяра,,

Отже, враховуючи те, що на Миколаївщині живуть сім'ї переселенців із Сходу країни, в яких виховуються молодші школяри, які навчаються в початковій школі, професорсько-викладацькій склад кафедри психології усвідомлюючи свою відповідальність за якість професійної підготовки майбутніх психологів для школи, зокрема, початкової - працює над удосконаленням навчального процесу, адже на практикуючих психологів Миколаївщини лежить величезна відповідальність - повернути кожну дитину війни до нормального мирного життя.

Перспектива подальшого дослідження: розробка програми надання психологічної допомоги дітям війни молодшого шкільного віку з практичними рекомендаціями для їхніх батьків та вчителів початкових класів з наступним впровадженням в роботу практикуючих психологів міста та області.

Список використаних джерел:

1. Бех І. Д. Вибрані наукові праці. Виховання особистості. Том 1. / І. Д. Бех. - Чернівці: Букрек, 2015. - 840 с.
2. Гавриш Н., Крутій К. Скажи, щоб вимкнули війну / Н. Гавриш, К. Крутій // Дошкільне виховання, 2014, №6. с. 2-5
3. Гальперин П. Я. Лекции по психологии / П. Я. Гальперин. - М: Книжный дом «Университет»: Высшая школа, 2002. - 400с.
4. Діти і війна : навчання технік зцілення // Психолог. 2015. - №11-12 (563-564) червень, - с. 39-48
5. Діти і соціум: Особливості соціалізації дітей дошкільного та молодшого шкільного віку: Монографія / А. М. Богуш, Л. О. Варяниця, Н. В. Гавриш та ін.; наук.ред. А. М. Богуш; за заг.ред. Н. В. Гавриш. - Луганськ: Альма-матер, 2006. - 368с.
6. Допомога дітям, постраждалим внаслідок воєнного конфлікту / Н. В. Пророк, С. А. Гончаренко, Л. О. Кондратенко та ін.; за ред. Н. В. Пророк.

- Слав'янськ: ПП «Канцлер», 2015.-84с.
7. Дубровинський Г. Р. Діти війни: дослідження явища психотравми лід час військової агресії в Україні / Г.Р.Дубровинський // Український психологічний журнал. - 2016, - №1. - с. 16-25
  8. Зеньковський В. В. Проблемы воспитания в свете христианской антропологии / В. В. Зеньковський. - Клин: Фонд «Христианская жизнь», 2002.-271 с.
  9. Литвиненко І. С. Вікова та педагогічна психологія. Модуль: ситуації в житті дітей дошкільного віку або підводні рифи життєвих ситуацій / І. С. Литвиненко. - Миколаїв: Артєкс, 2017. - 471с.
  10. Литвиненко І. С. Вікова та педагогічна психологія. Модуль: ситуації в житті дітей молодшого шкільного віку. Програма «Знаю і розумію» / І. С. Литвиненко. - Миколаїв: Артєкс, 2017 - 471 с.
  11. Макарчук Н. Психологічна допомога дітям з особливостями психофізичного розвитку у подоланні наслідків перебування у зоні військового конфлікту / Н. Макарчук , О. Хованова, Т. Хирна // «Особлива дитина: навчання і виховання», 2014. - № 4. - с. 68-74
  12. Мороз Р. А. Психологія травмуючих ситуацій та надання психологічної допомоги: методичні рекомендації / Р. А. Мороз: Іліон, 2016. - 224 с.
  13. Особистість у кризових ситуаціях: огляд сучасних психодіагностичних методик: навчальний посібник / Н. О. Євдокимова, В. Л. Зливков, С. О. Лукомська, О. В. Федак. - Миколаїв: Іліон, 2016. - 342с.
  14. Сухомлинський В. А. О воспитании / В. А. Сухомлинський. - Изд.5-е - М.: Политиздат, 1985. - 270 с.
  15. Удовенко Ю. М. Організація соціально-психологічної допомоги дітям, які перенесли втрати внаслідок військових дій / Ю. М. Удовенко // Український психологічний журнал. 2017. - № 1 (3). - С.165-177
  16. Фурман А. В. Психологія Я - концепції / А. В. Фурман, О.Є. Гуменюк, - Львів : Новий Світ - 2000 , 2006. - 360 с.
  17. Чуйко О. В. Зарубіжні моделі психосоціальної реабілітації дітей, травмованих війною / О. В. Чуйко // Український психологічний журнал, 2017. - №1 (3). - с.192-204

Transliteration of References:

1. Beh I. D. Vibrantl naukovl pratsi. Vihovannya osobistostl. Tom 1. / I. D. Beh . - Chernivtsi: Bukrek, 2015. - 840s.
2. Gavrish N., Krutly K. Skazhi, schob vimknuli vlynu / N. Gavrish, K. Krutiy // Doshkilne vihovannya, 2014, #6. s. 2-5
3. Galperin P.Ya. Lektsii po psihcilogii /P.Ya.Galperin. - M: Knizhnyi dom «Univarsitat»: Vysshaya shkola, 2002.-400s.
4. Diti i vlyna : navchannya tehnlk ztsllennya // Psiholog. 2015. - #11- 12(563-

564) červen, - s.39-48

5. Diti i sotslum: Osoblivosti sotsializatsiyi dltey doshklinogo ta moiodshogo shklnogo vlku: Monograflya / A. M. Bogush, L. O. Varyanitsya, N. V. Gavrish ta in.; nauk. red. A. M. Bogush; za zag.red. N. V. Gavrish. - Lugansk: Alma-mater, 2006. - 368 s.
6. Dopomoga dityam, postrazhdalim vnaslidok voennogo konfliktu / N. V. Prorok, S. A. Goncharenko, L. O. Kondratenko ta in.; za red. N. V. Prorok. - Slavyansk: PP «Kantsler», 2015. - 84s.
7. Dubrovinskiy G.R. Diti viyni: dosltdzhennya yavischa psihotravmi pid chas vlyskovoYi agresiyi v UkraYinl / G. R. Dubrovinskiy // UkraYinskiy psihologichniy zhurnal. - 2016, - #1. - s.16-25 y
8. Zenkovskiy V. V. Problemyivospitaniya v svetehristianskoyantropologii / V.V.Zenkovskiy. - Klin: Fond «Hristianskayazhizn», 2002. - 271 s.
9. Litvinenko I. S. Vikova ta pedagogichna psihologlya. Modul: situatsiyi v zhittl dltey doshklinogo vlku abo pldvodni rifi zhittEvih situatsly /I. S. Litvinenko— MikolaYiv: Arteks, 2017 - 471 s.
10. Litvinenko I. S. Vlkova ta pedagogichna psihologlya. Modul: situatsiyi v zhittl dltey moiodshogo - shklnogo vlku. Programs «Znayu I rozumlyu»/ I. S. Litvinenko - MikolaYiv: Arteks, 2017 - 471 s.
11. Makarchuk N. Psihologichna doomoga dltyam z osoblivostyami psihoflzichnogo rozvitku u podolanni naslidkiv perebuvannya u zonl vlyskovogo konfliktu / N. Makarchuk, O. Hovanova, T. Hirna // «Osobliva ditina: navchannya I vihovannya», 2014. - #4, - s. 68-74
12. Moroz R. A. Psihologlya travmuyuchi situatsly ta nadarinya psihologlichnoYi dopomogi: metodichni rekomendatsiyi / R. A. Moroz: Illon, 2016. - 224 s.
13. Osobistist u krizovih situatslyah: ogiyad suchasnih psihodiagnostichnih metodik: navchalniy posibnik / N. O. Evdokimova, V. L. Zlivkov, S. O. Lukomska, O. V. Fedak. - MikoiaYiv: Illon, 2016. - 342s.
14. Suhomlinskiy V.A. O vospitanii / V.A. Suhomlinskiy. - lzd.5-e - M.:Politizdat, 1985, - 270 s.
15. Udovenko Yu.M. Organizatslya sotsialno-psihologlichnoYi dopomogi dltyam, yaki perenesli vtrati vnaslidok vlyskovih diy/ Yu. M. Udovenko // UkraYinskiy psihologichniy zhurnal. 2017. - # 1 (3), - s.165-177
16. Furman A. V. Psihologlya Ya - kontseptsiyi / A. V. Furman., O. E. Gurnenyuk . - Lviv : Noviy Svit - 2000 , 2006. - 360 s.
17. Chuyko O. V. Zarubizhi modeli psihosotsialnoYi reabllltatsiyi ditey, travmovanih vlynoyu / O. V. Chuyko // UkraYinskiy psihologichniy zhurnal, 2017. - # 1 (3), - s.192-204